

A jelenkorkutatás dilemmái a néprajzi múzeumokban

2002 őszén két olyan jelentős néprajzi konferenciára is sor került Bécsben és Kaposvárott, mely a néprajzi múzeumi tárgygyűjtés és -dokumentálás aktuális kérdéseivel foglalkozott. Az egyik nemzetközi – közép- és kelet-európai –, a másik hazai keretben vizsgálta meg az eddigi tapasztalatokat és a jelenlegi problémákat, valamint a jövőbeli lehetőségeket. A tárgygyűjtés a néprajz létrejötte óta egyértelműen alappillére a múzeumi munkának (és sokáig általában a néprajzi kutatásnak), ám legalább ettől az időponttól kísérik viták mind az időbeli, mind a térbeli keretét illetően. A legkiélezettebb véleménykülönbségek – és talán bizonyos fogalmi bizonytalanságok – ezen belül is a *jelenkor* vizsgálatát, annak szerepét érintik. Ennek tisztázásakor azonban mindenképp vissza kell térni általában a néprajz szintjére, hiszen a jelenkor kutatása néprajzi szempontok szerint és néprajzi eszközökkel semmiképpen sem szűkíthető le csupán a kultúra tárgyiasult részére összpontosító és ezt tárgyak gyűjtésével (is) dokumentáló néprajzi muzeológiára.

A jelenkor és a történetiség kapcsolata a néprajz történetén belül önmagában összetett kérdés. Az európai néprajz jelentős területi ágai (például a francia vagy német) eleve jelenkorkutatásként indultak (Beitl 1985), azaz a még élő szokásokat, ünnepeket, viseletet figyelték meg a néprajzosok, és igyekeztek ezeket tudományosan leírni, rendszerezni és értelmezni. Párhuzamosan végig nyomon követhető ugyanakkor – hol erősebben, hol gyengébben – egy, a történeti forrásokat vallató, illetve valamilyen korábbi korszak életmódját rekonstruálni igyekvő kutatási vonal is. Ez a kutatási irányzat viszont sok esetben éppen a jelenkor szereplőinek emlékeiből indult ki.

A néprajzi kutatás időkeretével kapcsolatos elméleti és módszertani eszmecserék, melyek szinte periodikusan visszatértek az európai néprajz története során – egészen napjainkig – nehezen tudtak egyezsége jutni a *jelenkor* terminus megfelelő használatát illetően. Csak a jelenkor időbeli határával kapcsolatban – már ami a múltbeli kezdetére vonatkozik – durván fogalmazva legalább annyi javaslat, vélemény fogalmazódott meg, ahányan hozzászóltak e kérdéshez. A legtávolabbi vonalat a 20. század elején, illetve inkább az első világháborút követően húzták, húzzák meg a kutatók, ám a legrövidebb időszak mellett *jelenleg* szavazók is legalább az 1950-es évekig visszamennek. Ez egyben azt is jelenti, hogy pillanatnyilag ez a legkisebb léptékű periódus a néprajzon belül. A jelenkorkutatás tehát a mindenkori legidősebb nemzedék visszaemlékezésének a határában fogalmazza meg a jelenkor mértékét.

Nem minden tanulság nélküli az etnológia, antropológia viszonya sem a jelenkorhoz. A „modern”, amerikai antropológia alapvetően terepmunka- és –következésképp – jelenkorközpontú (volt) a kezdetektől fogva. Nem is igen lehetett másmilyen, mivel az esetek nagy részében hiányoztak az írott, történeti források a vizsgált népek többségére vonatkozóan. Ugyanakkor mindez nem akadályozta meg a kutatókat, hogy a 20. század első harmadáig alapvetően ne az emlékezetkultúrára támaszkodjanak – a 24. óra

szindróma keretében. A valódi, módszeres résztvevő megfigyelés tehát csak a brit szociálintropológusoknak a gyarmatokon végzett kutatásaival kezdődött el az 1. és a 2. világháború között.

Látható, hogy e rövid kiránduláson belül is a *jelenkor* terminusnak hányféle jelentése, értelmezése keveredik össze, és hoz létre különféle súlypontokat a mindenkori néprajzi vagy etnológiai vizsgálatokon belül. Hermann Bausinger (1984) – az osztrák néprajzi jelenkorkutatás egyik dagályhullámában – nem véletlenül próbálta meg felrajzolni a jelenkor fogalom lehetséges használatait az etnográfiai vizsgálatokon belül, melyet három fő típusra egyszerűsített le. Ő a *kutatás* idősjéből indult ki, mely az alapvetően nem történeti forrásokon nyugvó tanulmányok esetében az aktuális, éppen zajló jelenkor – akárcsak az antropológiában. Ez az, amit a néprajz módszertani eszköztárával közvetlenül meg tudunk figyelni. Az itt megjelenő eseményeket azonban igen eltérő értelmezési – és ennek révén időbeli – keretekbe tudjuk azután beleilleszteni, az éppen aktuális érdeklődésünknek, témáknak megfelelően.

Bausinger (1984:90–93) első típusában a jelenben található kulturális reliktumokkal van dolgunk. Ezek megmaradtak egészen máig, ám valódi jelentésüket csak a múltbeli kontextus rekonstrukciója által tudjuk megfejteni. A második esetben a vizsgált jelenségek vagy tárgyak szintén azért érdekesek, mivel a múltból származnak. A jelenkori szerepüket azonban már csak a mai használatuk révén lehet leírni. Végül a harmadik megközelítési mód értelmében a kultúra vizsgált szelete a jelenlegi kontextus egészében kap valódi jelentést, noha a történeti vizsgálata további lehetőségként természetesen megmarad. Valójában tehát csupán a harmadik esetben beszélhetünk szinkron típusú jelenkorkutatásról (Bausinger 1984:93).

A bausingeri osztályozás nagyon világos alapot ad a néprajzi *keret* és *téma* közötti megkülönböztetésre (Hammersley–Atkinson 1983:40–44) – noha Bausinger nem használja ezeket a terminusokat –, valamint ennek révén a néprajz történetiségének tisztázásához. A kutatás – térbeli és időbeli – keretének kijelölése meghúzza azokat a határokat, melyeken belül a vizsgálatot végző egyáltalán figyelembe vesz. (Utalni szeretnék itt rá, hogy a *mintá*, illetve a *mintavétel* nem azonos a kerettel, és csak azon belül értelmezhető.) Ennek mindenkori meghatározásában egyaránt jelen lehetnek elméleti és gyakorlati megfontolások. A vagy csak történeti, vagy csak jelenkori forrásokra való támaszkodás lehet elméleti érvelés következménye is – azaz eszerint vagy az egyik, vagy a másik típusú háttéranyag tesz lehetővé mélyebb kulturális megértést, de ugyanúgy lehet gyakorlati döntés következménye – ha például az egyik vagy a másik típusú forrás könnyebben hozzáférhető a kutató számára szempontjából.

Ebben az összefüggésben akkor tekinthető történetinek egy adott néprajzi vizsgálat, ha a kutató eleve valamely korábbi időszakban *belül* választ ki magának egy megfelelő témát. Ez a téma ugyanakkor az illető időszakban belül egyaránt vonatkozhat annak egy viszonylagos értelemben vett recens vagy korai részére. Az emlékezetben megmaradt információk alapján történő kulturális rekonstrukciónak tehát a jelenkor a kerete, viszont a múlt valamelyik – nem túl régi – szakasza a témája. Más szóval itt csak a téma kiválasztása szerint történeti a kutatás. Érdemes megemlíteni azonban, hogy a Bausinger által valódi jelenkorkutatásként jellemzett jelen keretű és jelen témájú vizsgálatokon belül is – adott esetben – hangsúlyos lehet az elemzett téma történeti vonatkozása. Ebben az értelemben egyáltalán nem létezik vegytiszta szinkronkutatás, kivéve a

tudományos absztrakció világát. A szinkron- vagy történeti szemlélet ily módon kizárólag a téma diktálta hangsúlyeltolódásokban valósulhat meg.

A bausingeri fogalmi rendteremtés időzítése a jelenkor kutatásával kapcsolatban természetesen nem a pusztán véletlen műve. A modern világra jellemző életmód néprajzi leírhatóságának a problémája, amely Bausingert (1984) a jelenkor fogalmának újragondolására készítette, már számos esetben vezetett hasonló jellegű elméleti tisztább látáshoz. A jelenkor kultúrájának összetettségében a korábbi korszakokra összpontosító néprajzi leírások jól elváló – helyesebben jól elválasztó – tematikai tagolása tarthatatlanná válik. A korábban kifejtetlen feltételezések ilyenkor általában újra az előtérbe kerülnek, mert egyre kevésbé lehet őket hatékonyan alkalmazni az új tematikájú tudományos elemzésekkor.¹ Meg lehet kockáztatni azt az állítást, hogy a modern kor bekerülése a néprajzi vizsgálatok tárházába sokkal inkább ezen a csatornán keresztül hat a néprajz elméleti és módszertani alapjaira, mintsem a modern életmód alapvető *mássága* révén. A modern kor leírása közben elkerülhetetlen módszertani reflexiók ugyancsak nem kerültek el a „mindennapok kultúrájának” megítélését. Amíg a korábbi tematikák lehetővé tették a kultúra néprajzi tagolását, bizonyos területek kiemelését és hangsúlyozását, a modern kor szövevényessége lehetetlenné teszi a hétköznapi kultúra háttérbe szorítását vagy elhanyagolását (Bausinger 1984:103; lásd áttekintésként Schöne 1998).

A szűkebb értelemben vett jelenkorkutatás és -dokumentálás tehát akár a bausingeri tipológián belül könnyen elhelyezhető (Bausinger 1984), akár a keret-téma fogalompar (Hammersley–Atkinson 1983:40–44) segítségével jól értelmezhető, és a néprajzi vizsgálatok egészébe könnyen beilleszthető. A jelenkor mint *keret* használata ellen ily módon nem szól semmilyen elméleti érv. Más kérdés a jelenkornak mint *témának* a fontossága, főképp a Bausinger által kidolgozott harmadik típus értelmében. Egy-egy kutatási téma *kiválasztása* esetében ugyanis egyedül a *relevancia* számít mint tudományosan megítélhető szempont (Hammersley 1992:26–27, 72–75). Milyen jelentősége lehet tehát általában a jelenkori néprajzi dokumentációnak, illetve konkrétan az egyes ilyen jellegű projekteknek a néprajzi kutatások egészén belül?

A valódi válaszvonalnak ebben a tekintetben a modernizációnak a hétköznapi életmódjára tett hatása látszik. Egészen addig, míg a választott, harmadik típusú (Bausinger 1984:92–93) kutatási téma ebből a szempontból nem válik el élesen a másik két kategóriába tartozóktól, inkább csak hangsúlyeltolódásokról beszélhetünk a szinkron-, történeti tengelyek mentén a két szélső pozíció között. Minél erőteljesebben van azonban jelen a modernizáció az életmód valamennyi területén, minél inkább átjárja a hétköznapi összes szegletét, annál nehezebb irrelevánsnak nevezni az ilyen témájú néprajzi vizsgálatokat.

Bausinger szinte már egészen nyersen fogalmaz, mikor a modern világ néprajzi kutatandóságának a kérdését teszi a mérlegre. Bár elismeri, hogy a jelenkor kultúrája az összetettségével, a részeinek kölcsönös összefüggései révén számos kutatási problémát eredményezhet – nem utolsósorban a részterületek közötti kapcsolatrendszer kibogozásának, átlátásának a képességét –, mégis „ez a jelenkori kultúránk valósága” (Bausinger 1984:104), akár rokonszenves ez a valóság, akár nem.

A modern, „jelenkori kultúránk” kutatása *mellett* tehát tagadhatatlan és súlyos érvek szólnak, hiszen a korábban még izoláltan szemlélt – akár klasszikusnak tekinthető –

résztermék egyre kevésbé ragadhatók ki ebből a mai összefüggésrendszerből, egyre nehezebben kutathatók a modern kor szinte teljes megjelenési formáinak a hatásaitól függetlenül. Ugyanakkor egy ilyen jellegű adottság *önmagában* a legkritikább esetben bizonyult még *elég* feltételnek egy új tematikájú néprajzi kutatási boom megindulásához. Elég, ha csak a városetnológia kialakulására és – valljuk be, igen lassú – elterjedésére gondolunk. Legkésőbb a 2. világháborút követő évtizedekben a városiasodás mértéke a Föld számos részén megközelítette az ötven százalékot. Ennek ellenére – ha most Európára összpontosítunk – az 1990-es évekig a legjobb esetben is csak a Mediterrániumban, illetve Skandináviában találkozunk rendszeres városetnológiai kutatásokkal (Sanjek 1990: 163–165). A városi élet néprajzi kutatásának a szükségessége és az igénye természetesen számos konferencián megfogalmazódott (Kokot–Bommer, Hrsg. 1991; Greverus–Moser–Salein, Hrsg. 1994), nem utolsósorban az európai néprajz és az Európában dolgozó etnológusok egyre gyakoribbá és időnként gyümölcsözővé váló párbeszédének eredményeképpen (Timm 1999).

Mindezek a hatások – az intenzív, hosszan elnyúló és széles körben folytatott viták tanulságai a néprajz helykereséséről részben a modernizálódó világban, részben a „társ-tudományok között”, és ennek kapcsán az amerikai kulturális antropológia termékenyítő hatása a módszertanra – jelentős mértékben visszaköszöntek a jelenkor néprajzi kutatásaiban is. Legalább ennyire fontos azonban az 1960-as évek végének európai baloldali (diák)mozgalma, mely az 1970-es években részben újrastrukturálta a német nyelvű és a skandináv, illetve részben a brit néprajz tematikai palettáját, és számos korábban elhanyagolt témát kezdett hangsúlyozni (munkáskultúra, gyárak világa, termelés, fogyasztás stb.), részben a német néprajzon belül nemcsak bizonyos fokú nemzedék-, hanem identitásváltást is eredményezett. Hasonló mértékű hatást gyakorolt a néprajzi múzeumokban történő dokumentálás irányára a múzeumi gyűjteményeknek az úgynevezett meta-szemlélete, mely egyaránt táplálkozott a posztmodern fordulatból, a gyűjtemények történeti vizsgálatának előtérbe kerüléséből és a múzeumi raktárak telítettségének gyakorlati problémáiból.

A „baloldali fordulat” Kelet-Európa országaiban is előtérbe állította a jelenkor kutatását a néprajzon belül (is) – ha teljesen más körülmények között is. Fontossá vált az adott korszak bizonyos megnyilvánulásainak – elsősorban a munkásfolklor, kiemelt állami ünnepek, modern átmeneti rítusok, valamint a falvak modernizációjának – a dokumentálása. Ezek a kezdeményezések az 1970-es évektől indulhattak meg igazán, egy részük (főképp a falukutatók) megmaradt a bausingeri kettős kategóriában (Bausinger 1984:91–93), vagyis a változások közepette megmaradó hagyományokra voltak kíváncsiak. Ráadásul az 1980-as és 1990-es években a nyugat- és a kelet-európai kutatóknak megvolt a lehetőségük az időszakonkénti eszmecserére, az elvégzett vagy folyamatban levő vizsgálataiknak a kölcsönös bemutatására – nem ritkán az Österreichische Volkskundetagung vagy az Institut für Gegenwartsvolkkunde der Österreichischen Akademie der Wissenschaften által szervezett tudományos találkozók keretében.

A kelet-európai politikai változások után, illetve az új évezred küszöbén érdemesnek látszott újragondolni néhány kérdést egy szűkebb európai kontextusban. Éppen ezért 2002 szeptemberében az Österreichisches Museum für Volkskunde és az Ethnographisches Museum Kittsee Közép- és Kelet-Európa nagyobb néprajzi múzeumainak munkatársait hívta meg Bécsbe, hogy a jelenkorral kapcsolatos tárgygyűjtésekről közö-

sen gondolkodjanak el az *Ethnographische Museen in Zentral- und Südosteuropa: Internationale Konferenz II.* című tanácskozás keretében. A konferencia a 2001-ben a Néprajzi Múzeum által szervezett *Ethnographic Museums in East- and Central Europe: Challenges and Chances at the Beginning of the 21st Century* szakmai tanácskozást kívánta folytatni.² Míg a budapesti általában az új évezred kihívásaival foglalkozott, érintve a gyűjtést is, a bécsi megbeszélés – nem véletlenül – kifejezetten a néprajzi muzeológia talán legösszetettebb, legtöbbet vitatott kérdésére, a néprajzi tárgygyűjtés lehetőségeire összpontosított.

Az előadások a szervezők szándékai szerint két témakör köré csoportosultak. Mi történt ezen a területen az egyes múzeumokban az utóbbi tíz évben, illetve milyen konkrét tervekkel, elképzelésekkel tudnak az egyes múzeumok előállni?

A szervezők ugyanakkor nem elégedtek meg az eddigi múzeumi gyűjtések összegzésével. A konferencia az *open space* módszerét alkalmazva konkrét együttműködési projektek kidolgozását követelte meg a résztvevőktől. Ennek eredményeként összesen 14 ilyen téma született meg. Ezek közül kiemelendő egy tervbe vett közös kelet- és közép-európai kiállítás, mely a hagyományos gyűjtemények mellett a jelenkori párhuzamokat is a látogatók elé kívánja tárni, valamint egy nagyszabású fotókiállítás, mely a térség országainak legkorábbi néprajzi fényképeit próbálja meg feltárni, bemutatni és kutatók révén értelmezni.

A konferencia célja alapvetően és hangsúlyozottan nem a német nyelvterületen folytatott korábbi, a néprajz jelenkorkutatásával (*Gegenwartsvolkskunde*) kapcsolatos viták újraindítása volt, és semmiképpen sem az osztrák néprajz újabb köldöknézése a jelenkorkutatással kapcsolatban. Az utóbbi évtizedekben az osztrák néprajzi múzeum³ számos kiállításában és kutatásában vizsgálta a jelenkor és így óhatatlanul a modern, globalizált életmód bizonyos megjelenési formáit (lásd például Schmidt 1973; 1974; 1976; Beitzl, Hrsg. 1985; 1987; 1988; Czapka–Grieshofer–Schindler–Tschofen 1994; Johler–Nikitsch–Tschofen 1996; Müller, Hrsg. 1999; Johler–Pallestrang–Rauter 2000; Boesch–Bolognese–Leuchtenmüller–Knack, Hrsg. 2001; Beitzl–Plöckinger 2001). Az egyik fontos kérdésnek számukra pillanatnyilag a határok problémája bizonyulnak. Ha a jelenkort tanulmányozzuk akár a keret, akár a téma szempontjából, lehetetlen *éleve* a nemzeti határok mentén válaszvonalat húzni. A témák többsége szélesebb területi keretet igényel. Ha ez így van, hogyan lehet együttműködni a határok másik felén található hasonló intézményekkel, kutatókkal? Milyen minimális közös elméleti és módszertani háttér kell ehhez? Továbbmenve: hogyan lehet ilyen széles keretű témák kutatásakor és dokumentálásakor megelőzni a mindenki számára hátrányos, egymással *párhuzamos* összehangolatlan gyűjtéseket.

A konferencia több tanulsággal szolgált az érintett kérdések tekintetében. Bár a tanácskozás a *gyűjtést* állította a középpontba (és nem a kiállítást), a megszületett közös projektek mindegyike – egy kivételével – kiállításokhoz fűződtek. Az világossá vált, hogy a 19. század végén létrejött, a különböző múzeumokban őrzött néprajzi törzssanyag kiállításbeli megszólaltatásához csak több európai múzeum közös munkája tud elegendő háttérrel nyújtani, melynek része a mai kulturális megjelenések, párhuzamok dokumentálása. A szélesebb keretű, tehát nem aktuális kiállítás(ok)hoz társuló jelenkor-dokumentáció, az életmód modern megnyilvánulásainak tárgyi gyűjtése ugyanakkor egyetlen javasolt nemzetközi projekt témájául szerepelt csupán. Ráadásul éppen ez a tervezett

munka tartalmazta a legtöbb fehér foltot. Az ilyen típusú jelenkutatás és a hozzá kapcsolódó néprajzi gyűjtés igénye ugyan számos – döntően nyugat-közép-európai – ország múzeumában megfogalmazódott, a konkrét megvalósítása – főképp valamilyen együttműködés keretében – azonban azonnal egy sor nyitott kérdéssel találta szembe magát.

Az elmúlt tíz év múzeumi munkáinak, gyűjtéseinek értékeléskor hamar kiderült, hogy valamilyen formában valamennyi jelen levő múzeum végzett jelenkor-dokumentálást – a legtöbb esetben egy-egy konkrét kiállításhoz. Ezek egy jelentős részét azonban legfeljebb a bausingeri tipológia második csoportjába lehet sorolni. A harmadik típusú, valódi jelenkor-gyűjtés sokkal inkább ritkaságnak, mint általánosnak számított. Mindkét típust együttesen nézve feltűnő volt, hogy a közép-európai régió keleti részében az ilyen jellegű gyűjtések, kiállítások tematikai hangsúlya az etnikai reprezentációkra szűkölt le. Bár ebben a kontextusban egyáltalán nem számított érdektelennek a mai helyzet vizsgálata és ábrázolása, ennek a tematikai (ön)korlátozásnak a mesterséges, szűk volta szembeszökő volt a modern kor szövevényes megjelenési formáival, illetve más típusú bemutatásaival összevetve.

Noha a bécsi konferencia nem hivatkozott közvetlenül a svéd múzeumok által 1977-ben megindított és világszerte a Samdok néven ismertté vált jelendokumentációra, a svéd modell egyik alappillére, a múzeumok közötti együttműködés mindenképp a bécsi találkozó legfontosabb momentuma volt. Az alig két héttel az osztrák eszmecsere után sorra kerülő kaposvári konferencia ennél talán még tudatosabban vállalta a svéd jelenkutatási projektre való támaszkodást. A *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása: néprajzos muzeológusok országos konferenciája* címmel a Néprajzi Múzeum szervezésében a néprajzos muzeológusok hagyományos konferencia-sorozatán belül igyekezett összefoglalni és megosztani azokat a tapasztalatokat, melyek a jelenkori dokumentálás és néprajzi tárgygyűjtés területén történtek a legutóbbi időben Magyarországon (és részben külföldön). A tanácskozáson ugyanakkor a Néprajzi Múzeum nevében Fejős Zoltán főigazgató egy intézményi háttér létrehozását javasolta valamennyi magyarországi néprajzi (jellegű) múzeum számára – Ma-dok néven –, mely a közelmúlt és a jövőbeli jelenkor-kutatások és -gyűjtések nyilvántartására és koordinálására lesz alkalmas a közeljövőben – a svéd Samdok tapasztalatait továbbgondolva (Fejős 2002a; 2002c).

A konferencián elhangzott előadásokból és hozzászólásokból kiderült, hogy a korábbi évtizedek magyarországi kezdeményezései után (lásd erről Fejős 2002b) évek óta folynak olyan néprajzi kutatások és gyűjtések az egyes múzeumokon belül, melyek a mai életmód funkcionális – a modern kor összefüggéseiben való – megértésére törekednek. Ezek a munkák döntően a népi iparművészet, a viselet, a lakás, illetve a jelenkori tárgygyűjtemények köré szerveződnek tematikusan. Csaknem valamennyire jellemző az erős történeti és életrajzi érdeklődés, valamint a családokra vagy egyénekre mint a kutatás alapegységeire való összpontosítás (a fontos kivétel Szapu Magda [2002] munkája a kaposvári fiatalok életmódjáról, identitásáról és viseletéről). De ugyanígy a sajátosságai közé tartozik az egymáshoz képesti izoláltságuk. Egy-egy muzeológus kutató néhány hónapon keresztül vagy éppen évtizedek alatt halmoz fel megfelelő ismeretanyagot és tárgygyűjteményt egy, a munka jellegéből adódóan viszonylag szűk keresztmetszetű eset kapcsán. A más kutatók anyagához való hozzáférés lehetőségének a megteremtése, a témák bizonyos fokú koordinálása, a már meglévő tárgyi anyag szisztematikus fel-

mérése, értelmezése és az újabb gyűjtéseknek az ehhez való igazítása ugyanakkor csupán az egyik lehetséges szintje lehetne a jelenkor kutatás és -dokumentálás módszeres végzésének (lásd Fejős 2000; Fejős főszerk. 2000). Egyáltalán nem biztos azonban, hogy a „jelenkori kultúránk” feltérképezése, tanulmányozása és (tárgyi stb.) dokumentációja éppen a mai kulturális jelenségek egymásba ágyazottsága és összetettsége miatt egymástól független esettanulmányokkal elvégezhető. A jelenkorra és annak komplexitására való hivatkozás itt inkább csak a hatás fokozására szolgál. Általában kétséges a kulturális jelenségekhez való tudományos közelítés hatékonysága kizárólag izolált esettanulmányok révén (Hammersley 1992:18–19), ám ez a kétség a modern kor szövevényes világában minden bizonnyal fokozottabban jelentkezik.

A tárgygyűjtések esetében a lokális esettanulmányok és a szélesebb értelmezési keret tisztázatlan viszonya mellett – mely nem korlátozódik az anyagi kultúrára, mint ahogyan ez Gullestad (1989:75) összefoglalásából is kiderül a mai skandináv társadalom kutatásával kapcsolatban – gondot okozhat még egy általános tárgyelméletnek a hiánya is (Paine 1985; Fenton 1995:230).

Milyen lehetőségek kínálkoznak e problémák áthidalására? Milyen típusú kezdeményezések születtek eddig akár konkrét, akár általánosabb, elméleti szinten a nagyvilágban?

A legnagyobb múlttal rendelkező ilyen jellegű kísérlet a már sokszor és sok helyen idézett Samdok (*samtids dokumentation*, azaz jelenkor-dokumentáció). Ez a svéd projektnek és szervezeti formának az ötlete az 1970-es évek legelején született meg a Nordiska Museet berkein belül. Feltűnt a muzeológusoknak, hogy a 2. világháborút követő évekből aránytalanul kevés tárgy található a gyűjteményekben. A Samdokban – önkéntes alapon – résztvevő (jelenleg 90 fölötti) múzeumok felelősséget éreznek a modern kor életmódjának a „rögzítéséért”, legalábbis a múzeumi gyűjtések eszközével. A program kutatáson alapul, a „dokumentáció” terminus pedig egy sor tudományos munkát rejt magában a terepmunkától a hang- és képrögzítésig, a tárgygyűjtéstől a katalogizálásig. A projekt a svéd múzeumok összességét egyfajta alapként, forrásként kezeli, melyen belül megosztható ez a komplex munka (Fenton 1995:227–228). Minden múzeum valamilyen kutatási és területi egységért felelős. A közös kutatás és gyűjtés lehetőséget ad a nagyobb, az esettanulmányok keretét túllépő dokumentációra, valamint a szükséges- és drága ismétlések, a párhuzamos, illetve az *ad hoc* jellegű kutatások és tárgygyűjtések elkerülésére. A Samdok program tehát kifejezetten egy korszak, a modern kor mindennapjainak a dokumentálására jött létre. Az eddigi tapasztalatok alapján kiválóan alkalmas a modernizáció anyagi kultúrájának értelmezésére és gyűjtésére, kevésbé a helyi, lokális jellegzetességek tanulmányozására. A legkülönbözőbb méretű és specializációjú múzeumok közötti együttműködés mint alapelv azonban változatlanul fontos, mint ahogyan a kutatáson alapuló dokumentáció is.

A svéd Samdok legnagyobb mértékben a norvég és a dán múzeumi életre hatott, ahol gyakorlatilag ugyanilyen szervezeteket hoztak létre a jelenkor dokumentálására. A svéd program elkészítése előtt néhány évvel – 1971-ben – alakult meg a brit jelenkor-dokumentációkat magában foglaló SHIC (*Social History and Industrial Classification*) adatbázist és klasszifikációt készítő szervezet, az SHGG (*Social History Curator's Group*) előde, a *Group for Regional Studies in Museums*. A szervezet szintén a jelenkor tárgyi anyagának múzeumi gyűjtésére szakosodott. Az SHIC fókusza alapvetően a modern

kori regionális életmód, ám az összehasonlításához, valamint a kutatáson alapuló feldolgozáshoz és dokumentációhoz egy részletes klasszifikációs rendszert dolgozott ki, melynek segítségével könnyen megtalálható és összevethető az életmód egy-egy tematikus részterülete (Fenton 1995: 228–229).

Mindkét kezdeményezés egyik alap gondolata, hogy a jelenkor dokumentálásának esetlegességének az elkerülésében a korábbi és az aktuális gyűjtések *meta-dokumentálása* nagy segítséget nyújthat.

Mind a skandináv Samdok, mind a brit SHIC egyszerre nyújt átfogó, egy-egy országra kiterjedő szervezeti hátteret a jelenkor dokumentálásához a néprajzi, illetve társadalomtörténeti irányultságú múzeumok számára, ugyanakkor mindkét esetben megtörtént a vizsgálandó korszak tematikai „lefedése” is. Mindkét programban kidolgoztak egy klasszifikációs sémát, amelynek a keretében végzett folyamatos gyűjtőmunkával valamilyen általánosabb képet remélnek nyerni a modern kor kultúráiról.

Egy ilyen típusú, országos méretű hálózat, mely hosszú időn keresztül működik, csak kevés helyen épült ki ez idáig. Ennek ellenére több jelentős jelenkor-dokumentációs projekt valósult meg más országokban is. Milyen egyéb keretek között tudták ezeket megvalósítani? Hogyan igyekeztek túllépni az esettanulmányok *ad hoc* jellegén?

Az egyik legkorábbi munka, mely a modern kor anyagi kultúrájának a térhódítására és szerepére volt kíváncsi, három koreai falu teljes dokumentálása a háztartások tárgykészlete szempontjából (Knez 1997). Ez a kutatás, gyűjtés több szempontból figyelmet érdemel. Az 1951 és 1981 közötti időszakban több felmérést végzett a kutatócsoport, egy-egy időmetszetben az összes háztartás teljes tárgykészletét rögzítve. Mivel a dokumentálás célja a hagyományos és modern tárgyak kapcsolata volt, a felmérések előtt ki kellett dolgozni egy osztályozást – egy korai, válogató felmérés révén, mely a vizsgált térbeli keret, a három falu tárgy univerzumát fedte le. Az ismételt vizsgálatok során ennek az osztályozásnak megfelelően szerepeltették a háztartásokban található tárgyakat. A különböző időkből származó tárgylisták azután számos következtetés levonására adtak lehetőséget. A dokumentálás tehát teljes falvakra terjedt ki, eleve a változásra volt kíváncsi, ezért több időmetszetet rögzített ugyanabból a szempontból, helyi kutatók bevonásával működött, illetve előzetes osztályozás, modell segítségével dolgozott.

A következő – a kaposvári konferencián is többször hivatkozott – példa a a detmoldi szabadtéri múzeum (Westfälisches Freilichtsmuseum Detmold) 2000. évi időszak kiállítására (Carstensen–Düllo–Richartz–Sassa, Hrsg. 2000). A németországi kiállítás öt – gyerekek vagy fiatalok lakta – szoba teljes tárgyi anyagát mutatta be (nagyjából 20 000 tárgyat), illetve vásárolt meg a múzeum a saját gyűjteménye számára. A gyűjtés és bemutatás arra keresett választ, hogyan lehet a 20. század tárgyi világának sokaságából a néprajzi múzeumi dokumentálás számára értelmes egységeket kiválasztani, ha a meglévő gyűjtemények ebből a szempontból töredékesek, és a későbbi kutatások sem voltak képesek valamilyen kerek képet nyújtani a jelenkorról. A kiállítást két éves kutatás előzte meg, melynek során csaknem 300 fiatallal dolgoztak, több tucat interjú és számtalan fotó- és videofelvétel készült.

Az idézett koreai vizsgálat a különböző időpontokban azonos helyen megismételt felmérések révén kínál összehasonlítási lehetőséget, a német kutatás a téma széles körű lefedettsége alapján nyújt értelmezési keretet. Mindegyik projekt azonban szigorúan a mindennapoknak a még élő gyakorlatából indult ki. Bizonyos esetekben azonban a tér-

beli távolság vagy a közelmúlt adta perspektíva, rálátás emel ki fontosnak látszó egységeket, témákat a jelenkor szövevényéből. Még a kelet-európai politikai változások előtt az NDK-t, illetve a fordulat után is a volt NDK-t többen a „modern kor mindennapjai múzeumának” nevezték (Köstlin 1999:21), mely megőrizte az 1950-es évek számos jellegzetességét. Az 1993-ban Eisenhüttenstadtban megalapított *Dokumentationszentrum Alltagskultur der DDR* a még jelenlévő múlt, a kelet-német mindennapok lassan eltűnőben levő tárgyi kultúrájának a dokumentálását és múzeumi gyűjtését tűzte ki célul. A dokumentációs központ nemcsak a még megtalálható, ám egy korábbi korszakra jellemző tárgyakat gyűjti össze, hanem igyekszik őket még a jelenben megszólaltatni (Müller, Hrsg. 1999). Egy gyűjtési terv kidolgozása helyett, mely eleve feltételezné az NDK-s közelmúltnak egyfajta tudományos értelmezését, a mai hétköznapiakban jelen levő értelmezések, emlékek mentén alakítja folyamatosan a gyűjtést, felmérést és kutatást.

A jelenkor a maga összetettségével számos kihívást tartogat a kutatók számára. A kínált tematika szinte áttekinthetetlen, az esettanulmányok és az általánosíthatóság viszonyának tisztázása fokozottabb követelményként jelentkezik. Az egy-egy korszakot múzeumi eszközökkel dokumentálni szándékozó intézmények nem hagyatkozhatnak egyedi, izolált, sokszor *ad hoc* gyűjtésekre, ha általánosabb képet kívánnak nyújtani a vizsgált időszakokról. Az eddigi próbálkozásokra a különböző intézmények közötti együttműködés, a módszertani háttér kidolgozása, a kutatott és gyűjtött témák meta-regisztrációja (központi nyilvántartása) és a kutatásközpontúság volt a jellemző. Bár a Samdok programot egyaránt érték és érik külső, belső módszertani kritikák (Czapka–Grieshofer–Schindler–Tschöfen 1994:13–14), a regionális és tematikus erőforrások megosztása mint a jelenkor-dokumentálás egyik alappillére eddig minden esetben bevált.

JEGYZETEK

1. Hasonló történt a néprajzi, etnológiai tér fogalmával is a városkutatások megindulásával (lásd Wilhelm 1996).
2. Ennek az előadásait lásd Néprajzi Értesítő 2001.
3. Az 1970-es évek elejétől húsz éven keresztül az Osztrák Tudományos Akadémián belül működő Institut für Gegenwartsvolkskundével karöltve.

IRODALOM

BAUSINGER, HERMANN

1984 Konzepte der Gegenwartsvolkskunde. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 87(2):89–106.

BEITL, KLAUS

1985 Gegenwartsvolkskunde. Arbeitsfeld und Methoden. *In* Probleme der Gegenwartsvolkskunde. Referate der Österreichischen Volkskundetagung 1983 in Mattersburg (Burgenland). Klaus Beitzl, Hrsg. 45–71. Wien: Selbstverlag des Vereins für Volkskunde.

BEITL, KLAUS, HRSG.

1985 Probleme der Gegenwartsvolkskunde. Referate der Österreichischen Volkskundetagung 1983 in Mattersburg (Burgenland). Wien: Selbstverlag des Vereins für Volkskunde.

1987 Gegenwartsvolkskunde und Jugendkultur. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

1988 Methoden der Dokumentation zur Gegenwartsvolkskunde. Die Zeitung als Quelle. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

BEITL, MATTHIAS – PLÖCKINGER, VERONIKA, HRSG.

2001 Istrien: Sichtweisen. Ethnographische Sammlungen im österreichisch-kroatischen Dialog. Wien: Selbstverlag Österreichisches Museum für Volkskunde.

BOESCH, ALEXANDER – BOLOGNESE-LEUCHTENMÜLLER, BIRGIT – KNACK, HARTWIG, HRSG.

2001 Produkt Muttertag. Zur rituellen Inszenierung eines Festtages. Wien: Selbstverlag Österreichisches Museum für Volkskunde.

CARSTENSEN, JAN – DÜLLO, THOMAS – RICHARTZ-SASSA, CLAUDIA, HRSG.

2000 ZimmerWelten. Wie junge Menschen heute wohnen. Essen: Klartext.

CZAPKA, NORA – GRIESHOFER, FRANZ – SCHINDLER, MARGOT – TSCHOFEN, BERNHARD

1994 Sach-Geschichten aus den Sammlungen des Österreichischen Museums für Volkskunde. Das jüngste Vierteljahrhundert 1969–1994. Wien: Selbstverlag Österreichisches Museum für Volkskunde.

FEJŐS ZOLTÁN

2000 A néprajzi gyűjtemények tudományos perspektívái. *Tabula* 3(1):77–88.

2002a Ma-dok. Javaslat a kortárs jelenségek múzeumi vizsgálatának megszervezéséhez. *Magyar Múzeumok* 8(3):18–21.

2002b Jelenkutatás és néprajzi muzeológia. *In* Néprajzi jelenkutatás és a néprajzi gyűjtemények változása. Fejős Zoltán, szerk. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Ma-dok Füzetek, 1./ (Sajtó alatt.)

2002c Ma-dok: Egy kollektív jelenkutatási program körvonalai és intézményi keretei. *In* Néprajzi jelenkutatás és a néprajzi gyűjtemények változása. Fejős Zoltán, szerk. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Ma-dok Füzetek, 1./ (Sajtó alatt.)

- FEJŐS ZOLTÁN, FŐSZERK.
2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- FENTON, ALEXANDER
1995 Collections Research: Local, National and International Perspectives. *In* Collections Management. Anne Fahy, ed. 224–232. London – New York: Routledge.
- GREVERUS, INA-MARIA – MOSER, JOHANNES – SALEIN, KIRSTEN, HRSG.
1994 STADTgedanken aus und über Frankfurt am Main. Frankfurt am Main: Institut für Kultur-anthropologie und Europäische Ethnologie der Universität Frankfurt.
- HAMMERSLEY, MARTYN – ATKINSON, PAUL
1983 Ethnography: Principles and Practice. London: Tavistock.
- HAMMERSLEY, MARTYN
1992 What's Wrong With Ethnography? Methodological Explorations. London – New York: Routledge.
- JOHLER, BIRGIT – PALLESTRANG, KATHRIN – RAUTER, BRIGITTE
2000 Zeiten/Übergänge. Zur Konstruktion der Jahrtausendwende. Wien: Selbstverlag Österreichisches Museum für Volkskunde.
- JOHLER, REINHARD – NIKITSCH, HERBERT – TSCHOFEN, BERNHARD
1996 Post vom schönen Österreich. Eine ethnographische Recherche zur Gegenwart. Wien: Selbstverlag Österreichisches Museum für Volkskunde.
- KNEZ, EUGENE I.
1997 The Modernization of Three Korean Villages, 1951–1981: An Illustrated Study of a People and Their Material Culture. Washington, D. C.: Smithsonian Institution Press. /Smithsonian Contributions to Anthropology, 39./
- KOKOT, WALTRAUD – BOMMER, BETTINA C., HRSG.
1991 Ethnologische Stadtforschung. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- KÖSTLIN, KONRAD
1999 50 Jahre DDR. Runderneuerte Geschichten vom Alltag. *In* Leben in der Platte. Alltagskultur der DDR der 70er und 80er Jahre. Wenzel Müller, Hrsg. 19–36. Wien: Selbstverlag Österreichisches Museum für Volkskunde.
- MÜLLER, WENZEL, HRSG.
1999 Leben in der Platte. Alltagskultur der DDR der 70er und 80er Jahre. Wien: Selbstverlag Österreichisches Museum für Volkskunde.
- PAINE, ROBERT
1985 Report on SHGG Weekend, D. Hopkin. SHGG News 9:4.
- SANJEK, ROGER
1990 Urban Anthropology in the 1980s: A World View. Annual Review of Anthropology 19:151–186.

SCMIDT, LEOPOLD

- 1973 Probleme der Gegenwartsvolkskunde. Vortrag in der Gesamtsitzung der Akademie am 25. Oktober 1973. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- 1974 Trachtenforschung und Gegenwartsvolkskunde. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- 1976 Gegenwartsvolkskunde. Eine bibliographische Einführung. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

SCHÖNE, ANJA

- 1998 Alltagskultur im Museum. Zwischen Anspruch und Realität. Münster – New York: Waxmann.

SZAPU MAGDA

- 2002 A zúrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák. Budapest: Századvég.

TIMM, ELISABETH

- 1999 Nicht Freund, nicht Feind. Überlegungen zum Verhältnis von Volkskunde und Völkerkunde. Schweizerisches Archiv für Volkskunde 95:1–22.

WILHELM GÁBOR

- 1998 Modernizáció és néprajz: „tartós kapcsolatok”. In Hagymány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban. Szűcs Alexandra, szerk., 21–33. Budapest: Néprajzi Múzeum.